

СИФАРИШЛИ ГƏТЛƏ

---

*(Əждәр Ханбабајевин
өмүр юлу хатирәләрдә)*

Азерб. Госуд. Республ
Б. В. И. О. Т.
им М. Ф. Ахундова

БАКЫ • 1996

САБИР РҮСТӘМХАНЛЫ

ЈЕРИ КӨРҮНӘНЛӨРДӘН БИРИ

Сон илләрлә мұһарибә башымызы о гөләр гарышыдырыб ки, бөјүк үмүмхалг дәрлинә, иткиләрә сәә өјрәнчәли олмушуг ки, јан-јөрәмизин нечә сәјрәллијини аз гала һисс еләмирик; истәҗәдәләли алимләримизин, танышымыш зијалыларымызын, мәшһур еләм-мәдәнијәт хадимләринин, көркәмли шәхсијәтләрин һәр бири милли матәмә донмәли олан оләмләри бу күн сакит бир тәмкинә гаршыланыр, Гарабағ фәциәләринин фонунда гијмәтли Вәтән өвләдләрынын хатирәси бир нөв унулулур, арха плана кечир.

Өләм-әбәди ајрылыг һәмишә ағырдыр, истәр линч вахты олсун, истәр саваш вахты, истәр маса архасында, ја раһат јатагда олсун, истәр дөјүш сәнкөринлә, јурдун мұлафиәсинлә...

Лакин тәбии сонлуғ кими кәләмәјән, хәјанәт, гәсә кими кәлән, бә'зән өз һәмвәтәнләринин әлијә тәрәдилән чинајәткар өләмләр вар ки, аламы узун мұлләт јандырыр, ағысы унулулур. Бу чүр чинајәт гурбанларындан бири дә республикамызын көзәл зијалыларындан олан Әжләр Ханбабајевдир.

Әжләр Ханбабајевин ады чохлаышынын јалында танышымыш нашир, тәчрүбәли полиграфчы вә редактор, китаб сәнәтимизин көркәмли тәшкилатчыларындан бири кими галыб. Ону али нәшријат директору вә ја Довләтнәшрком сәдринин бириччи мұавини сәјанлар мүәјјән бир әсәрин бәди мәзијәтләри барәлә вә ја классик әдәбијәтымыз һаггында мұлаһизәләрини ешидәндә чашыб галырдылар.

Чүнки рәһмәтлик Әжләр мұәллимин сәә хүсусијәтләри дә варды ки, чохлаырына ахыра кими ачыламышы галды.

Сон дәрәчә тәләбкар, сәрт бир иләрә рәһбәри олан Әжләр Ханбабајев, доғрудан да, китаб ишинин бүтүн хырдаыларыны билән, ишләк, јоруламаз, сәлигәли бир тәшки-

латчы иди. Ејни заманда, сон дәрәчә гајгыкеш бир дост, һәссас, чәфакеш аилә башчысы, шән, зарафатчыл јол јолдашы иди.

Өвгатынын хош вахтына дүшәнәлә Фүзулидән, классик шәримизин дикәр јарадычыларындан сечмә нүмунәләр охујар вә усталыгла тәһлил еләрди.

Әжләр Ханбабајевлә он ил бәрәбәр чалышышыдыг; о, "Јазычы" нәшријәтынын директору, мән баш редактор идим. Инди неч тәсәввүр еләмәк олмур һәмин илләр нечә кечли, нә тез бухарланыб јох олду. Јалныз хатирәләри, зәһмәтимизин нәтичәси олан китабларды, алтында тарих јазылымыш јазыларымызды о илләри "мәдәлиләшириб, дондуруб" бу күнә вә кәләчәјә сахлајан.

Әжләр бәји чохлаң – 1970-чи иллән таныјырам. О вахт "Еләм" нәшријәтынын директору иди. Мән дә "Әдәбијәт вә инчәсәнәт" гәзәтиндә ишләјирдим. Фүзули әсәрләринин нәшри вә сонунчу – 5-чи чилдин јубанма сәбәбләри һаггында ондан мұсаһибә көтүрмүшдүм. Лакин бу өтәри танышышыдыг. Күчәлә растлашсаг, мәни хатырламазды.

Әсә танышышыг 1978-чи илин сонундан башланды.

... Низами музејинин јанында рәһмәтлик Әлиаға Күрчәјли илә растлашыдыг. Әһвалымы тез һисс еләди:

– Нијә фикирлисән?

– Нең, сәә-бәлә!

Күлә-күлә: "сәә белә шәј олмаз!", – дејиб голума кирли. Јаваш-јаваш мәнлән "сәә алаға" башлады. "Әдәбијәт вә инчәсәнәт"лә баш редакторла јола кетмирлик, шәхси гајгыларым башымдан ашырды, көркинлик ичиндәјдим, јашаја билмирдим. Буна көрә дә сәнәдләрими Москваја көндәрмишдим, али ссенаричиләр курсуна кетмәк истәјирдим. Бу барәлә беш-алты кәләмәи ешидән кими фикрә кетди.

– Өзүнү нијә парчалајырсан? – деди. – Шаирлик галыб бир јанда... Нәм дә филологија илә мәшгулсан, еләмәр нәмизәлисән, әдәби-тәңгид, публицистика, телевизия апарчысы... инди дә кинодраматург олмаг, тәзә бир сәһәјә бағланмаг истәјирсән. Өзүнә јазыгын кәлсин!..

– Бунун чоху доланмаг үчүндүр...

– Баша дүшүрәм. Чоң ла доланышыг далынча гачмаг олмаз... Мәним мәсләһәтимә гулаг ас! Кәл, "Јазычы" нәшријәтына, шәәбә мүдири јеримиз бошду!

Разылыгымы көзләмәдән мәни "Азәрнәшр"ин бинасына доғру чәкли. Бир аздан "Јазычы"нын директору Әжләр Ханбабајевин јанындајдыг.

– Әжләр мұәллим, сәни Сабир Рүстәмханлы илә танышы етмәк истәјирәм.

Әждәр мүәллим өзүнәмәхсус кош сифәтләә:

- Узагдан-узаға таныырамы – деми.

Елә һәммин күн мәним "Җазычы"җа кәлмәк мәсәләм һәлл олунду. Москванын дашыны атадым. Бир нечә аҗ шө'бә мүдири ишләјөндән сонра Әлиаға мүәллимин мүавини олдум. Вә бу биркә иш бизи Әждәр бәјлә јахынлашдырды, достлашдырды...

Әждәр Ханбабајев сон дәрәчә сәдагәтли, е'тибарлы адамды. Әлиаға Күрчәјлы илә чәми ики ил биркә ишләсә дә хәтрини чох истәјирди. Јери дүшөндә, ше'рләрини өзбәр дејирди. Хәстә вахты јанындан әл чәкмәзди, мүмкүн гәдәр хәстәлијини унутурмаға чалышарды. Әлиаға Күрчәјлынын вәфаты, һәммин күн гызы Үлкәрин фачиәли интиһары бизи чох сарсытды. Узун мүддәт өзүмүзә кәлә билмәдик. Унутулмаз шаир достумун гырхы чыхандан бир нечә күн сонра мәни јанына чағырыб "чох көтүр-гој еләмишәм, баш редакторлуға сәнин намизәддијини вермәк истәјирәм, Әлиағанын да руһу шад олар", – деми. Дүзү, бу тәклифи көзләмирдим. Чүнки Җазычылар Иттифагынын фикри аҗры иди вә мәрһум Имран Гасымов башга бир адам үчүн Мәркәзи Комитәјә тәғдимат јазмышды, "иши битирмишди". Һәммин адамын әмиси республика рәһбәрләриндән бири иди.

- Чох сағ олуң, амма бу мәсәлә артыг һәлл олунуб – дедим.

- Һәлә бахарыг. Кимлә ишләјөчәјими мәнән сорушмадырлар.

Елә һәммин күн тәғдимат һазырлады.

Мәркәзи Комитә илә Дөвләтнәшрккомун мүбаһисәләри хәјли узанды, үмидим олмадығына көрә аз марагланырдым. Ахырда көзләнимәз бир иш оладу. Мәни јалныз бир-ици дөфә коллекијада көрмүш Марат Аллаһвердијев ишдән чыхарылдығыны билән кими комитәдән кетмәздән бир күн әввәл коллекија үзвләринин разылығыны алыб әмрими вермишди. Јәгин ки, бу, онун комитәдә сонунчу тәјинаты иди вә Әждәр мүәллимин инадкарлығы сәјәсиндә олмушду.

Әждәр чәтин һәјат јолу кечмишди. Ордубадда консерв заводунда фәһләлијиндән башламыш, тәләбәлијинин, "Елм" нәшријатында ишләмәјинин мүәјјән эпизодларыны дөнә-дөнә хатырларды. Нә газанмышдысы, өз һалал зәһмәтинин бәһрәсијди. Буна көрә дә һәјатын чәтинликләрини көрмүш, амма сынмамыш, өз күчүлә өзүнә јол ачан адамлары севәрди. Вә үрәјинә јатан адамы кәнарда сахламазды. Беләләринә гоһумдан-гардашдан чох јанарды.

Буна көрә дә отуруб-дурдуға адамлар, демәк олар ки, ејни адамларды. Тәләбәлик досту Ризван, Зија Бүнјадов, Фирдин Шушински, Рүстәм Әлијев, Чәләл Мәммәдов, Ефсир Сүләјманов...

Тәбиәтән торпаға бағлы адам олдуғуна көрә Мәрдәкәндә өз әлијлә, достларынын көмәјилә (аз гала һансы дашы, һансы дәмири кимин көтирдидини дә билирди) тикдији бағы чох хошлајырды. Бош вахтларында ора чан атарды вә бу адамлар да тез-тез баға кәләрдиләр. Әждәр бәј чох ширин мәчлис адамыјды. Ордубад мөтбәхини севәрди вә ил узуну свиндән Ордубад лавашы, Ордубад тутмалары, туршулары, чәрәзләри әскик олмазды. Хүсуси сәлигәјлә сүфрә ачарды. Арвал-ушаг көлмәјөндә өзү хөрәк дә һазырлајарды. Бу чүр көрүшләрин һәр бири унутулмаз ше'р јарышына, шәнлијә, нәһәјәт, нәрд јарышына чевриләрди. Инсафла десәк, бу мәсәләләрин һеч бириндә Әждәрлә мүбаризә апармаг асан иш дејилди.

Чәмијјәтлә кедән просесләрә гаршы чох һәссасды. Сөһбәтләримизә һәмишә белә бир руһ һаким оларды. Фактла, дәлил-сүбутла данышмағы хошларды. Сөһбәт узананда, һәр һансы мүзакирә бөјүјөндә китаблары, гәзет парчаларыны ортаја төкәрди.

Үмумијјәтлә, Әждәр бәј гејри-ади сәлигә саһиби иди. Көзәл архиви вә китабханасы варды. Он илләр боју гәзет вә журналларда раст кәлдији китабла, мәдәнијјәтлә, гејри-ади һадисәләрлә бағлы јазылары кәсиб сахлајырды. Лазым оlanda елә бил бу күн гојубмуш кими тапыб чыхарды.

Өз иши вә китабханачылыгла бағлы һәр шеји топлајырды. "Җазычы" нәшријаты јаранан күндән хүсуси албомлар ачмышды. Бу нәшријатла бағлы нә јазылырдысы, китабларымыз барәдә һарда бир мәгалә чыхырдысы, кәсиб ора дүзүрдү. Бу гәдәр ишин-күчүн ичиндә бүтүн буналар вахт тапмасы марағлы иди.

Һәрләнбир гәрибә хәбәрә, мә'лумата, көзәл ше'рә раст кәләндә дәрһал мәни чағырар вә ја өзү көлиб тәәссүратыны билдирәрди.

Кағыза, сөзә бу гәдәр диггәтли олан адамын свиндә, бағында да ејни сәлигә варды. Бағда анбар кими бир јери варды: әслә дөмир-дүмүр, тәсәррүфат әшјалары сәркиси... Күлә-күлә дејирди: "Бағда һәр шеј лазым олуң, јолда раст кәлдијим һәфтил гырығыны да көтириб бура гојурам". Буна көрә дә рәһмәтликдә "јох" сөзү јох иди. Мәсәлән, бир дә көрдүн машынын бир винти гырылыб. Әждәр мүәллим анбарыны гурдалајыб, һөкмән гырылан винтин тајыны тапмалыјды...

Белә диггәт, сәлигә-саһман онун аиләсинә, ушагларына, достларына мүнәсибәтдә дә өзүнү көстәрирди. Бир дә көрүрдүн, мөндән һансыса бир китабы истәди. Ахшам башым гарышды, унутдум. О бири күн дә "китабы кәтирдин?" сорушанда "вај, унутмушам" дејиб, јаллаш јазыб чибимә гојмалы олурадм. Онда белә шеј јох иди. Бир шеј деди, иши нә гәдәр чох олса да, дејилән вахта ону кәтирәчәкди.

Ики гызы варды, көјөрчин балалары кими. Үрәји бу ушагларын јанындајлы. Евдә, бағда: "Афәт! Нәркиз!" чағырышы, әмри, әзизләмәси, јалварышы, һирси дилиндән дүшмәзди. Зәрифчә саташмаларла онлары һирсләндирмәкдән ләззәт аларды.

Он ил "Јазычы"да Әждәр бәјин нәшријат ишинә нә гәдәр јарадычылыгла, севки илә јанашдығынын шаһиди олдм. Мәнә инанырды вә чох вахт да әләби зөвләримиз үст-үстә дүшүрдү. Бу гаршылыгы анлашма шәраитиндә "Јазычы"да һәр ил јени бир серијанын нәшринә башлады: "Дүнја әдәбијаты китаханасы", "Азәрбајчан романы", "Әдәби портретләр", "Азәрбајчан әдәбијаты инчиләри", "Мүәллифин илк китабы" вә с. Танымадыгы чаван мүәллифин бирчә тутарлы ше'рини охумаг бәс иди ки, Әждәри онун тәблиғчисинә чевирсин вә китабына һәвәслә јашыла ишыг јандырсын. Бу гаршылыгы анлашма илә биз бә'зән үзүнү көрмәдјимиз мүәллифләрин китабларыны да нәшр едирдик. Тәбии нашир дүғусу илә јазычылардан гачан Әждәри бу јолаа мән нечә-нечә мүәллифлә (өзү дә әввәлләр ады тутулаанда башыны тутан мүәллифләрлә) јахыналашдырыб достлашдырмышдым.

О, јухарыларын һәр үзүнү көрмүш, сәбри, ештијаткар, тәдбирли, мән партизан, ағына-бозуна бахмајан, иналкар... фикирләрин белә үз-үзә кәлдији вахтлар да олуру. Узун мүбаһисәләр әдәбијатын хејринә һәлл олунору. Вә нә гәдәр кәскин олса да, һеч вахт достлуғумуза кәлкә салмырды. Бә'зән үрәјиндән олмајан, нә исә сөз-сөһбәт доғурачағындан чәкиндији шејләрә дә мөндән кечмәјиб разылыг верирди. Амма бу сөз-сөһбәт әвәзинә, әксинә, көзәл рә'јләр ешидәндә севинирди, әввәлки тәрәддүдүнү унутураду.

Мәним уғурлу ишләримә, јени китабыма, јени ше'римә, јахшы бир сорағыма үрәкдән севинирди.

Азәрбајчанын азадлыгы, мүстәгиллији сон илләрдә онун дә өмрүнүн әсас гәјәсинә чеврилмишли. Жөрүшәндә вахтымызын чох һиссәси бу барәдә сөһбәтләрә сәрф олунарды. Бир јандан ештијатлы олмаға чағырырды, бир јан-

дан сәрт јазыларыма севинәр вә гәфиллән өзүмә әзбәр дәрәли, бир јандан да Азәрбајчан тарихи вә Гарабағ һадисәләри һаггында мөзәл архивчи сәришгәсиә топладыгы материаллары ортаја төкүб, сөһбәтләри илә үрәјими аста-аста көрүкләјәрди. Митинг, нүмајиш күнләри ајагы мејдандан чәкилмәзди.

Гарабағ һадисәләриндән әввәл тез-тез онун бағына топланардыг. Һәр аламла отуруб-лурмазды. Меһр салдыгы адамлары да һеч вахт унутмазды. Мәним шаир достларым тәдричән онун да достларына чеврилмишли. Мәммәл Араз, Мәммәл Исмајыл, Мәммәл Аслан да о чүмләлән.

1988-чи ил нојабр-декабр митингләриндә һәр ахшам мејдана кәләрди. Сонра да вахт тапыб көрүшәндә тәәссүратыны бөлүшдүрәр, нараһатлыг кечирсә дә, үрәк-лирәк верәрди.

Сонралар фачиәли өлүмүнә сәбәб олмуш бир мөсәләни – Һејләр Әлијевә рәғбәтини, Москвада олаанда она зәнк вурмасыны, һәрәкатын бә'зи үзвләри илә јахыналығыны да мәнә о вахт данышмышды. Һејләр Әлијев һаггында Москвада вә Бақыда чыхан хүсуси тәшкил олуномуш тәнгили мөғаләләри габағыма төкүб "бунара чаваб вермәк лазымдыр", – дејирди.

Шән, һазырчаваб, сөз алтында галмајан, һәјаты севән адамды. Бир ләфә јенә баға јыгышмышдыг. О вахт бизимлә бәрәбәр "Јазычы"да ишләјән Мәммәл Исмајыл өзүнәмәхсус вәсвасылыгла (белә дәмәјә дост кими әрким чатыр) тез-тез өлини алнына вуруб, "бу шишләр мөни јаман нараһат елир", – дејирди. Доғрудан да, алнынын ики тәрәфиндә шишләр әмәлә кәлмишли. Зарафатла һәрә бир шеј деди. Мәммәл исә шишләрин ваһимәсини үрәјиндән чыхара билмирди. Ахырда Әждәр дөзә билмәди: "Мәммәл, һеч гәбиристана кетмисән? Бир јашлы, беш јашлы, он јашлы ушаг гәбирләри көрмүсән?" Мәммәл: "Көрмүшәм!" – деди. "Ај сағ ол!" – Әждәр мүәллим чох чидди бир шеј һаггында данышырмыш кими лавам етди, – "Он беш, ијirmi јашлы чаванларын да гәбрини көрмүсән јәгин, ијirmi беш-отуз јашлыларын да! Әлүб келибәр. Сән дә гырх беш јола салмысан. Әләнлә өләчәксән дә! Бу шишләрлә нә өзүнү үзүрсән". Мәммәдин сәси кәсилди, лаһа бир сөз дәмәди. Амма, марагы бурасыдыр ки, үч-ләрә күн сонра Мәммәл тәәччүблә башыны мәнә көстәриб, "Сән алаһ, бир бура бах, шиш чәкилиб. Залым о сөзү нә чүр делисә, шиш чәкилиб кетди!" – деди.

Әждәр бәјин характерини көстәрмәк үчүн бир чизки

дә мараглыдыр. Ишдә чох тәләбкар олса да, пәрдәни сахлајырды. Ишарасы базара-дүкана гачан, ја ишә кечикән адамлары, хусусән гадыналары мөрәндә үзүнү кәнара чевирәр, ја башыны ашағы салыб тез өтәр, өзүнү мөр мәзлијә вурар, утандырмаг истәмәзди.

"Јазычы" чох јер дәјишмишди. Ахырынчы јери о вахткы "Кнунјанс" дәнкәси или. Бу үнваны јазмаға, гәбул етмәјә әлим кәамирди. Чох фикирләшиб бинанын фасады Натәван һејкәлине бахдығына мөрә өзүмәән белә бир үнван ујаурлум. "Натәван мејданы, 1". Ујаурлум дејирәм она мөрә ки, сонра мә'лум олду ки, һәмин мејданын һеч алы јохдур. Амма сән демә, бу о гәләр дә асан иш дејилмиш. Бакы Баш Почт идарәсинә, рабитә назирлијинә мәктуб апарасы, бу "үнвандәјишмә"нин сәбәбләрини хејли изаһ еләси олдум: "Дәнкәни таныјан јохдур, амма Натәван мејданыны һапы таныјыр, бинанын да әсас кириши мејданландыр" вә с. Белә дә јаздыг. Буна бахмајараг, рәсми јазышмаларда тез-тез јенә көһнә ад јазылырды. Ахырла, чаван ишчиләримиздән бир-икисини өјрәтдим. Һечә дәнкәдәки "Кнунјанс" ләвһәләрини һопарыб тулладылар. Бир аздан мәсәләни Әждәрә ачанда үрәкдән күллү. "Гүнәрин вар, Авакјан күчәсинин дә ләвһәләрини һопар", – деди.

Аллаһ гисмәт еләди, онун арзусуну Бакы Советиндәки аддәјишмә комиссијасынын үзвү оларкән рәеми јолла һәјата кечирдик.

Әждәр бәјлә, һәр бири унудулмаз хатирәләрлә долу олан сәфәрләримиз чох олуб. Ону дәриндән таныдыгча Азәрбајчан зијалысынын нәчиб характерини даһа јахшы дәрк едирдим.

Тале елә кәтирди ки, сонралар мән Мәтбуат Комитәсинин сәдри, даһа сонра Мәтбуат вә Информасија назирли олдум. Онсуз да чәтинликләри башдан ашан бу сәһәни идарә етмәк индики шәраитлә чох мүрәккәблир. Доғрусу, һәрдән киминләсә мәсләһәтләшмәјә, мөтүр-гој етмәјә дә еһтијаж лујурсан.

Белә анларымда јадыма һапыдан әввәл Әждәр Ханбајев дүшүрлү. Нечә илләрдир ки, јеринин бошлуғуну ән чох һисс еләдијим адамлардан бири олуб.

Илләр узуну һеч биримиз билмәмишлик ки, бизим шә'рләримизә диггәтлә гулаг асан, һәр јазымызы изләјән "нашир" Әждәр мүәллим хәлвәтчә, һәм дә көзәл шә'рләр јазырмыш.

Өлүмүндән сонра бағындан тапылмыш шә'рләри Әждәр Ханбајев тәбиәтинин бизә кизли галмыш бу чәһәтини ачмаг сарыдан чох мараглыдыр.

Бу гејдләри јазмагда мәгсәдим намәрд күлләсинә туш олмуш көркәмли мәдәнијјәт хадими Әждәр Ханбајев бир даһа јада салмаг, онун ишыглы хатирәси гаршысындакы борчумузу бир дахла да олса, јүнкүлләшдирмәклир.